

ELHUNYT KOSÁRY DOMOKOS

(1913–2007)

Vizi E. Szilveszter
az MTA elnöke

Nagy tudós, bátor ember, tántoríthatatlan erkölcsiségű magyar demokrata távozott közülünk, aki akkor is meg mert szólalni, amikor mindenki néma maradt. Aki akkor is nyilvánosságra hozta a gondolatait, amikor mások mélyen elrejtették azokat, s cinkossá lettek.

2007. november 15-én, életének 95. esztendejében elhunyt Kosáry Domokos.

A Magyar Tudományos Akadémia egykori elnökét, a világhírű tudóst gyászolja a tudós társadalom és az egész magyar közélet. Ő volt az, aki a rendszerváltozás után újrászerveződő hazai tudományos életben kemény következetesen kiállt a tudomány függetlensége, a kizárólag szakmai értékek szerinti minősítések, az Akadémia értékeinek, intézményének megőrzése mellett. Tudósi teljesítménye, hazai és nemzetközi elismertsége, emberi kiállása és következetessége együtt biztosították azt az erőt és hatást, amelyek révén fennmaradhatott az – akkoriban rövidlátó politikai szándékokkal sokat támadott, ám utóbb versenyképes tudományszerveződési modellnek bizonyult – köztestületi akadémiai autonómia és a főhivatású kutatóintézeti hálózat.

Kosáry Domokos 1913-ban, értelmiségi családban született Selmecebányán (ma: Banská Štiavnica, Szlovákia). Apja, Kosáry János zongoraművész és tanár, édesanyja Kosáryné Réz Lola író, akit 1948 után ki-

zártak az Írószövetségből. Nagypja, Réz Géza, a selmecebányai Bányászati és Erdészeti Akadémia utolsó rektora, a bányaművelés tan professzora, aki az intézményt 1919-ben Sopronba költöztette. Gyerekkorát az elszakított részekből menekült család gyermekeként élte meg Sopronban, majd Pesten. A Trefort utcai Gimnázium elvégzése után az Eötvös Kollégiumba jelentkezett. Az egyetemen a történelem–latin szakot választotta, és Szekfű Gyula tanítványa lett.

Fizikusnak készült. Véletlenül lett történész. A történelem iránti érdeklődésének mozgatója a kíváncsiság volt: tudni akarta, miért sújtja annyi baj, miért tépi bánat és balsors az embereket. Szakmai szempontból a történelemben pedig leginkább az érdekelte, hogy miért nem tudnak az emberek együtt élni, együttműködni, azaz miért nem tudják egymást *kezeln*i. Nagy baj van ugyanis abban a társadalomban, a hatalom és a politika gyakorlásában, ahol a legelső incidens katasztrófához vezethet. „A történész feladata ebben a világban pedig az lehet, hogy levonja a tanulságokat a már elkövetett hibákból, hogy így a jövő kiszámíthatatlan eseményeire is felkészüljünk” – nyilatkozta egykor.

Kosáry Domokos történészként töretlenül küzdött az ellen, hogy a történelmünket meghamisítsák. Talán ezért is volt mindig kíváncsi a történelmi fordulópontokat alakító

emberi gondolkodásmódra. És talán éppen ez az emberközpontú szemlélet volt az ok, hogy a történelmi folyamatokat, jelenségeket sohasem egy szempontból próbálta elemezni, de igyekezett feltárni minden mozgatórugót.

Történelmi munkája mellett tudósi és értelmiségi felelősségtudata mindig odaállította a nemzet nagy ügyei mellé. A második világháború alatt Teleki Pál megbízásából Amerikában tájékozódott az amerikaiak, a szövetséges hatalmak Magyarországról alkotott véleményéről. Nagy Imre 1956-ban pedig vele akart New Yorkba menni. Őt akarta kinevezni ENSZ képviselőnek, de erre sajnos már nem került sor.

Erkölcsei értékítélete mindig jó irányba vezette. A náci diktatúrát elutasította, majd 1946-ban nem volt hajlandó a háborús bűnökkel vádolt Hóman Bálint ellen tanúskodni. 1956-ban pedig a Magyar Történeztudományi Bizottság elnöke, az olasz Frederico Chabot – az előző elnök, a francia Robert Fawtier, és az ugyancsak nagy tekintélyű Pierre Renouvin történész biztatására –, 1958 január 1-jén „személyes” levéllel fordult az akkori magyar politikai vezetéshez: „kollégáink egyike, egy igen megalapozott és széleskörű nemzetközi hírnévvel rendelkező történész érdekében írok, aki már jónéhány év óta részt vett mindannyiunk közös munkájában, s akinek sorsa ennek következtében más ország történezeit sem hagyhatja közömbösen, amint azt már eddig is jelezték a vele kapcsolatban kifejezésre jutott aggodalmak”. (Erdmann, 1987, 333–336).

Kosáry Domokos 1960-ban amnesztiával szabadul. Börtönévei nem törték meg. Évtizedeken át következetesen kitartott független

gondolkodása, társadalmi értékválasztásai mellett. Még akkor sem volt hajlandó kézfogásával legitimálni a diktatúra vezetőit, amikor a rendszerváltás hajnalán magas állami kitüntetést kapott. A börtönben írt olvasónaplója (*A chilloni fogoly*) bizonyítja, hogyan tudta ezekben az években is megőrizni belső lelki szuverenitását a személyiségpusztító külvilággal szemben.

Az első hivatalos elismerést, az Állami Díjat 1988-ban kapta a magyar történelemtudomány nemzetközileg magas szintű műveléséért. 1993-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Nagykeresztje (polgári tagozat) kitüntetéssel kiemelkedő történettudományi eredményeit és a magyar tudományosság megújulásáért kifejtett tevékenységét ismerték el. 1995-ben Széchenyi-díjat kapott. 2003 áprilisában a Németországi Szövetségi Köztársaság érdemrendjének nagy érdemkeresztjével tüntették ki. Számos európai tudományos akadémia tagja volt. Nemzetközi tekintélyét igazolja, hogy 1996. márciusában az All European Academies (ALLEA) itt Budapesten tartotta közgyűlését, és két évig (1996–98) Kosáry Domokos volt az Európai Akadémiák Szövetségének elnöke.

1990-től, a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként azért küzdött, hogy az Akadémián belül politikamentesen, a boszorkányüldözést elkerülve, kizárólag a szakmai érdekek érvényesülhessenek. Előkészítette az akadémiai törvényt, amelyben leszögezte: az MTA autonóm köztestület, költségvetési pénzből gazdálkodik, és irányítása szigorúan politikamentes. A viharos tengerről tehát a csendes kikötőbe vontatta az Akadémia hajóját. Független tudott maradni, így ennek a hajónak a vitorláit sohasem állította a politika szélirányába. Tudta, hogy csak egy autonóm Magyar Tudományos Akadémia és egy autonóm

tudós lehet hiteles. Hitte, vallotta, és ami több, elnökként úgy cselekedett, hogy az Akadémia nemzeti intézmény, az európai reformgondolat letéteményese legyen.

„A tanulság nyilvánvaló. A jövő alternatívája is. Az Akadémia a megszerzett nagy lehetőségekkel akkor fog tudni élni, nemzeti feladatainak pedig eleget tenni, ha politika-mentességét, egységét, szakmai elkötelezettségét, stabilitását és megújulási készségét megőrzi” – vallotta az Akadémia elnökeként.

Hetvenhét évesen egy olyan ország tudós közösségének a képviselőjét vállalta, amelyet tehetséges fiatal kutatók ezrei hagytak el, a tudomány infrastruktúrája pedig nemzetközi mércével alig volt minősíthető. Ebben az ijesztő helyzetben is hitt azonban a tudományban, az Akadémiában, az akadémiai kutatóintézetek hálózatában, a tudomány politikai befolyástól mentes egységében.

Már elnöksége kezdetén megfogalmazta a nemzeti tudománypolitika megújulásának fontosságát, amely kizárólag egy új Akadémiai Törvény kidolgozásával valósulhatott meg. Új reformkoncepciójának lényege szerint a hazai tudományosság autonómiájának helyreállítása tudja csak biztosítani a szabad fejlődést, hogy a tudós közösség a mindenkori hatalmi, politikai és ideológiai beavatkozásoktól mentesen végezhesse munkáját. A gondolat szerves része volt, hogy az országhatárokon túlmutatva, a sokoldalú külföldi kapcsolatokat újraépítve, Akadémiánk a nemzetközi tudományos világgal is képes legyen lépést tartani. A törvény alapvető feladata volt, hogy védje a tudományos kutatások szabadságát. Ennek biztosítása érdekében tartja fenn az Akadémia tudományos kutatóintézeteit, hoz létre kutatócsoportokat, és támogat tudományos kutatásokat egyetemeken és más intézményekben.

Töretlenül hitt abban, hogy az Akadémia akkori, harminchét kutatóintézetet és három-ezer-háromszáz képzett kutatót foglalkoztató hálózata egy olyan szakmai együttest képez, amely erős és mindentől független jelentős potenciált, nemzeti értéket képvisel. És amelyet igen súlyos hiba lenne felszámolni. Úgy kezdte meg tehát a kutatóintézeti hálózat reformját és korszerűsítését, hogy azok jelentős mértékű önállóságot kaptak. Antall József miniszterelnöknek írt levelében így vallott erről: „Minden fejlettebb országban vannak – és nálunk 1927 óta voltak – főhivatású kutatóintézetek, olyan feladatok elvégzésére, amelyek egyetemi tanszékeken nem végezhetőek el. Ezek kutatógárdája olyan nemzeti értéket képvisel, amelyet a jövő érdekében nem szabad szétverni. A törvény a különböző szakmai intézmények számára széleskörű autonómiát biztosít, az eredmények kellő ellenőrzése mellett. Felügyeletüket teljesen szükségtelen valami új és drága bürokratikus szervezetre, külön kutatási minisztériumra bízni.” (Kosáry, 1996, 257–259.).

Lényeges és új feladatot jelentett számára az akadémiai intézetek és az egyetemek szoros együttműködésének elősegítése is. Különösen fontosnak tartotta, hogy az egyetemek az akkorinál teljesebb és korszerűbb továbbképzési rendszert építsenek ki, amelyet magukra hagyva nehezen tudtak megvalósítani. Kizárólag az Akadémia kutatóintézeti hálózatának jelentős összefogásával, közös erővel lehetett kialakítani egy olyan működést, amely a nemzetközi igényeknek is megfeleltethető. Elnökként küzdött tehát azért, hogy az Akadémia intézeteinek szellemi erejével, technikai felszerelésével, és laboratóriumaival e feladat megoldásához segítséget nyújtson. És mindezt úgy tegye, hogy messzemenően tiszteletben tartsa az egyetemek érdekeit és autonómiáját.

Rettentő igazságtalanságnak tartotta, hogy az írókat és művészeket a sztálinista fordulatkor, 1949-ben kizárták az Akadémiáról. Szerette volna ezt a méltánytalanságot egy Művészeti Akadémia megteremtésével helyrehozni. Erről tárgyalt Dörgicsén Csoóri Sándorral és Konrád Györggyel. Mint oly sok esetben, ebből az egy tervből is két megvalósítás született: a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, valamint a Magyar Művészeti Akadémia. Később szerette volna a két szervezetet egyesíteni, bár tény: az elsőt tekintette édes gyermekének.

Ő, aki a legnagyobbaktól, Hómantól, Szekfútól, Domanovszkytól tanult, a politikai üldöztetés és félreállítás közepette is történésznemzedékek sorának adta át tudását. De akár oktató-, akár tudományos szervező munkáját végezte, egy pillanatra sem vesztette el érdeklődését és elkötelezettségét a magyar és Magyarországon végzendő történelemkutatás iránt, miközben európai érvényű történettudományi munkásságával meghatározó résztvevője volt tudományterülete nemzetközi kapcsolatrendszerének. A kommunista diktatúrával szembeni kiállásában nem ismert megalkuvást, de akkor sem engedett a politikai leszámolás csábításának, amikor rehabilitációja nyomán méltó pozícióba került a közéletben. Nem tűrte sem az igazságtalanságot, sem a hamisságot a politikában, csak a teljesítménnyel megalapozott tekintélyt fogadta el. „Az ostobaság a legnagyobb veszedelem ebben az országban. Nagyobb veszedelem, mint a gazdasági nyomorúság, mert ésszel abból ki lehet jönni, de ostobasággal soha” – írta egyik tanulmányában.

IRODALOM

- Erdmann, K. D. (1987): *Die Ökumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historiker-Kongresse und des Comité International des Sciences Historiques*. Göttingen
- Kosáry Domokos (1996): *Hat év a tudománypolitika szolgálatában*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest

Nagyon bántotta, hogy támadták az Akadémiát: az intézethálózatot el akarták venni. Még a 2006. októberi rendkívüli közgyűlésen is indulatosan szólt hozzá, védve a reformot és az akadémiát: „a reformtörekvéseket, amelyek a közgyűlést is elsősorban foglalkoztatják, fontosnak tartom, feltétlen szükségesnek. Az Akadémiát támadások érték, amelyekkel mindannyian találkoztunk, arra koncentrálnak, hogy az akadémiai kutatóintézeteket, különösen a társadalomtudományi intézeteket privatizálni akarják.” Személye azokból is tiszteletet váltott ki, akikkel vallott értékei képviselőiben vitába szállt. Tudománypolitikus volt, aki a nemzetközi horizontú tudományos munka tapasztalataiból és értékeiből kiindulva vezette le a tudományos szervezet, a tudománypolitika stratégiáját, és ezt ötvözte a minőség iránti mély elkötelezettségével.

Egy tudósnak nagy tisztesség, ha az Akadémia elnöke lehet, de az Akadémiának is tisztesség, ha olyan kiemelkedő személyiség a vezetője, mint amilyen Kosáry Domokos, a tudós, az ember, a demokrata volt.

„Európai, civilizált, morális magatartást tartok helyesnek. Csak így lehet legyőzni a saját hibáinkat, bizonytalanságunkat – nyilatkozta kilencvenéves korában, majd így folytatta – Kerülnünk kell mindazt, ami feleslegesen provokál, ami sebeket tép fel. Deák Ferenc európai nyugalma lenne az egyik követendő példa.”

A másik követendő példa Kosáry Domokos hite, élete, etikája lehetne – mondhatnánk most, hogy elment egy igazi demokrata, aki soha nem fogadta el a cinkosságot, a némaságot, az igazságot sértő konszenzusokat.